

Бул мақала Өзбекстан Республикасы Олий Мажлиси жанындағы мәмлекетлик емес, коммерциялық емес шөлкемлерди хэм пуқаралық жәмийетиниң басқа да институтларын қоллап-қууатлау Жәмийетлик фонды тәрәпинен қаржыландырылған «Хәрәкетлер стратегиясын жасаларымыз билиўи керек» жойбар шеңберинде жарияланды.

ЖАС ӨСПИРИМЛЕРДЕГИ ХУҚЫҚБУЗАРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛЫҰДА ХӘМ ОЛАРДЫ ҚАЙТА ТӘРБИЯЛАҰДА ПРОФИЛАКТИКАЛЫҚ ИЛӘЖЛАРДЫҢ ТУТҚАН ОРНЫ

(Қарақалпақстан ишки ислер уйымларының 1946-1952-жыллардағы искерлиги мысалында)

Е.К.Алламбергенов – өз бетинше излениўши

Т.Н.Қори Ниёзий атындағы Өзбекстан педагогика илимлери
илим изертлеу институты

Таянч сўзлар: хуқуқбузарлик, хуқуқбузарликнинг олдини олиш, қайта тарбиялаш, хуқуқий таълим, хуқуқбузарлик ва жиноят, ижтимоий тартибни химоя қилиш, хуқуқбузарлик профилактикаси, ички ишлар хизмати ва уни тақомиллаштириш, боқувчини йўқотқан ва қаровсиз қолған ёш ўспиримлар, пост-патруль хизматлари, болалар билан ишлаши бўлимлари, ижтимоий ҳавфсизликни сақлаш ва жиноятчиликни олдини олиш, Қонун устунлиги.

Ключевые слова: правонарушение, профилактика правонарушений, перевоспитание, правовое воспитание, правовое образование, правонарушение и преступление, защита общественного порядка, сотрудники отдела внутренних дел, подростки оставшиеся без присмотра, постовые и патрульные служащие, отделы работы с детьми, сохранение общественной безопасности и предотвращение преступности, приоритетность закона.

Key words: violation of law, prophylaxy of law violation, re-education, legal up-bringing, violation of law and crime, protection of social order, officers of the department of internal affairs, teenagers without care, post and patrol officers, department of the work with children.

Халық қатламларының, соның ишинде жас өспиримлердин хуқықый мәденияты, хуқықый саўатлылығы, улыўма, хуқықый билимлер хэм көнликпелерге ийе болыўы, хуқықый жақтан тәрбияланған жетик кәмил инсан болыўы, сол арқалы олар арасындағы хуқық бузарлықтың алдын алыў, жынаятлы ислерге жол қойдырмаў иләжларын иске асырыў ең дәслеп олардың санасында Конституция хэм ызамларға хўрмет пенен қатнас жасаў, бул хуқық нормаларына бойсыныў сезимлерине тәрбиялаўдан басланады. Сол ушын да Өзбекстан Республикасы биринши президенти И.А.Каримов «Бул мәселелерге итибар бермеў тек айырым ата-аналар ушын емес, бөлким, пүткил жәмийет ушын оғада қымбатқа түсиўин көплеген өмир мысалларында көриўимиз мүмкин» [1:48] деген пикирди айтқан еди.

Биринши Президент И.А.Каримов тәрәпинен баслама исленген бул идея, яғный ызам үстинлиги идеясы ғәрәсизлигимиздин хәзирги күнлеринде де үлкен сиясий - жәмийетлик әҳмийетке ийе болып, хәтте, ол Өзбекстан Республикасы раўажланыўының бес тийкаргы жөнелиси бойынша Хәрәкетлер стратегиясының мәмлекет хэм жәмийет қурылысы системасын жетилистриў тараўындағы тийкаргы өлшемлердин бирине айланды [2]. Анығырақ айтсақ, Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёев атап өткениндей, хәзирги күнде биз «Әдалат – ызам үстинлигинде» деген түсиник тийкарында жәмийетимизде ызамға хўрмет, хуқық бузарлық халатларына сергеклик сезимин күшейттириўге қаратылған ислеримизди жедел даўам еттиремиз» [3:11].

Соның менен бирге, Президентимиз Ш.М.Мирзиёев хуқық бузарлық халатларының алдын алыў ислерине де үлкен итибар қаратқан еди. Буның ушын, әлбетте, «ең дәслеп мәхәлле имканиятларынан кеңнен пайдаланыў, профилактика инспекторлары ис нәтийжелилигин хэм жуўапкершилигин арттырыў, олар ушын қолайлы хызмет хэм турмыс шараятларын жаратып бериў илажларын көриў дәркар» [3:11].

Өзбекстанның ажыралмас бөлеги болған Қарақалпақстан Республикасы жас өспиримлери арасындағы хуқық бузарлықтың алдын алыў, оларды қайта тәрбиялаў мәселесине усы көзкарастан бақа беретугын болсақ, бул ўазыйпаларды әмелге асырыўда усы илажларға қоса профилактика инспекторларының өткен өмирлердеги ис тәжирийбелери, хызмет усылларынан пайдаланыў хэм оны үйрениўдин де әҳмийети уллы.

Биз бул мақаламызда Қарақалпақстан ишки ислер уйымы бөлимлериниң өткен әсирдин 40-50-

жылларындағы ис тәжирийбелерине кишкене шолыў хэм жуўмақлар жасап өткенди мақул көрдик.

Жасыратуғыны жоқ, өткен әсирде Кеңес хукимети дәўириндеги хуқықый нигилизм, яғный ызамшылық хэм хуқық нормаларына бийписентлик пенен жүзеки қатнасларда болыў иллетлери жас өспиримлер арасында да көп ғана хуқық бузарлық хэм жынайый ислердин жүз бериўине алып келди.

Екинши жер жүзлик урыс жылларынан соңғы дәслепки он жыллықлардағы, бурынғы СССР мәмлекетлери аймағындағы жас өспиримлердин өмири бул пикиримизге жақсы мысал болады деп ойлаймыз. Балалардың қараўсыз қалыўы, жетимлер санының хәдден тыс көплиги, азық-аўқаттың жетиспеўшилиги, мектеплердин, тәрбия уйымларының ўайран халда жатыўы - бул ўақытлары әпиўайы күнделикли турмыс тәризи болғанлығы хеш кимге сыр емес.

Мине, усындай бир пайытта жас өспиримлер, әлбетте, хәр кыйлы хулиганлық топарларға биригип, көшелерде қаңғып жүриўи, тонаўшылық, хәттеки адам өлтириў жынаятларын әмелге асырғанлықлары тарийхымыздың ашшы ҳақыйқатларынан бири болып табылады. Бундай жат қубылысларға қарсы гүресийде сол жыллардағы ҚҚАССР аймағында Қарақалпақстан ишки ислер уйымларының алып барған жедел ислери бундай жат қубылысларға, атап айтқанда, хуқық бузарлыққа қарсы гүресий хэм олардың алдын алыўдың айқын мысаллары бола алады.

Дәслеп бул тараўдағы ислердин басланыўына 1946-жыл 30-август күни ӨзССР Жоқарғы Советиниң сессиясында «1946-1951-жылларда Өзбекстанның халық хожалығын қайта тиклеў хэм раўажландырыўдың бес жыллық планы ҳаққында» Ызамының қабыл етилиўи себепши болды. Бул Ызамға муўапық сол жыллардағы Қарақалпақстан Автономиялы Совет Социалистлик Республикасында қолда бар мүмкиншиликлер менен халық турмысының барлық тараўларын, соның ишинде хуқық қорғаў хэм жәмийет тартибин сақлаў уйымларын да қайта тиклеў хэм раўажландырыў бойынша жумысларды тез пәтлерде әмелге асырыў баслы мақсетлердин бири етип қойылды. Себеби, Кеңес хукиметиниң дәслепки жылларынан берли мийрас болып қиятырған хуқықбузарлық хэм жынаятлардың ен жайып кетиўине жол қоймаў, жәмийетлик тәртипти еле де бекемлеў зәрүр еди.

Бул ҳаққында Қарақалпақстанға мийнети сиңген юрист Наўрызбай Таўмуратов өз мийнетинде былай деп көрсетеди: «Жынаятшылықтың барлық түрлериниң алдын алыў, оларды қашыў, өспиримлер арасындағы жынаятшылыққа қарсы гүресий, транспорт-

лар менен пиядалардың қәуипсизлигин сақлау, пас-портлық хәм рухсат етиу системаларын әмелге асыруу – Қарақалпақстан ишки ислер уйымларының Екинши жер жүзлик урыстан соңғы дәуирдеги ўазыйпаларының толық емес дизими еди. Бурынғы ӨзКП Қарақалпақстан обкомы жынаятшылыққа қарсы жәмийетлик тәртипти қорғаудай ийгиликли иске барлық партия, совет, жаслар шөлкеми хәм басқа да жәмийетлик мекемелерди де тартыуы уйғарды. Нәтийжеде 1946-жылдың декабрь айының өзінде автономиялы республикада жынаятшылықтың бираз азайыуына ерисилди» [6:14]. Буны ӨзССР Ишки ислер министрлигиниң төмендеги кестесинен көриуимизге болады [5:172]:

Жынаятлардың түрлері	1945-жылдың IV тоқсаны			1946-жылдың I тоқсаны		
	Есапқа алынған жынаятлар саны	Ашылған жынаятлар саны	%	Есапқа алынған жынаятлар саны	Ашылған жынаятлар саны	%
Адам тонау	1	1	100	-	-	-
Адам өлтириу	1	1	100	4	4	61
Жоқары шеберликтеги урлық	85	67	68	26	16	61
Әпиуайы урлық	26	24	92	18	16	88
Қалтаманлық	5	5	100	4	3	75
Ат урлығы	26	24	92	27	21	77
жәми	89	71	84	79	60	76

Сондай-ақ, ишки ислер уйымлары жумысында статистиканы енгизиу ушын республикалық, үлкелик хәм ўәлаятлық милиция басқармаларында есапқа алыушы, регистрациялаушы бөлимлер дүзилди. Олардың баслы ўазыйпасы – айырым регионлардағы жынаятшылықтың жағдайы, курамы хәм өсими ҳаққында статистикалық мағлыұматларды жыйнап-анализлеу негизинде жынаятшылық хәм ҳуқықбузарлықты профилактикалау бойынша алып барылатуғын жумысларды ислеп шығыу болып табылды.

Жас өспиримлер ҳуқықбузарлығының алдын алыу хәм оларды қайта тәрбиялау ислерине де Қарақалпақстан ишки ислер уйымлары өз жумысларында жаңа өзгерислер енгизе баслады. Милиция, әсиресе, қараўсыз өспиримлер арасындағы жынаятшылыққа қарсы бир қатар әмелий жумысларды билимлендириу, денсаўлықты сақлау министрликтери, сондай-ақ балалар мектеплери менен бирликте алып барды. Бағыўсыз қалған жас өспиримлер менен алып барылған жумыстың негизги аўырманлығы милицияның балалар менен ислесиу бөлимшесине түсти. Ондағы инспекторлар милицияның жәрдемши бригадалары, жаслар шөлкеми ағзалары хәм оқыу орынларының оқыўшылары менен биргеликте шарбақларды, тамбасларды, көшелерди аралап, қараўсыз жетим балаларды таўып, оларды санитариялық бақлаўларға берип, кимлигин, қайдан келгенлигин анықлады. Сонынан қабыл етиу орны арқалы балалар үйлерине, мектеп-интернатларға хәм арнаўлы училищелерге жиберилди. Нәтийжеде, 1946-жылға қарағанда 1947-жылы өспиримлер арасындағы жынаятшылық 52,2%ке кемиди, жынаяттың алдын алыу 32,8%ке көбейди. 1947-жылы 294 өспирим жынайый жуўапкершиликке тартылған болса, соннан қараўсыз қалған өспиримлер -129, хеш жерде ислемейтуғынлары – 83,

халық билимлендириу мектеплериниң оқыўшылары – 25, аўыл хожалығында ислеўшилер – 10, қамақтан қашқаны – 1 өспиримди курайды [5:37-38].

1951-жылы ноябрь айында ӨзССР Министрлер Совети, ал 1952-жылы январьда ВКП (б) Орайлық Комитети «Жаслар арасындағы жынаятшылыққа қарсы гүрес ҳаққында» қарар қабыл етти. Онда республикадағы балалар арасындағы жынаятшылық жағдайы анализленеди хәм буннан былай жас өспиримлер арасындағы жынаятшылықты болдыртпау бойынша көрилетуғын шаралар анықланды. Бул бойынша айрықша жуўапкершилик Ишки ислер, Билимлендириу, Денсаўлықты сақлау министрликтери менен бирге Жаслар шөлкемлерине жүкледи.

1946-жылы 4-апрельде СССР Ишки ислер министрлигиниң бұйрығы менен «Жәмийетлик тәртипти сақлау, пухаралардың жекке хәм жәмийет қәуипсизлигин сақлау хәм жынаятшылықтың алдын алыу бойынша жумысты дурыс шөлкемлестириу ушын милицияның қалалық бөлимин аймақлық ўәкиллер ҳәрекет ететуғын аймақларға бөлиу керек екенлиги» ҳаққында инструкция дағазаланды. Аймақлық ўәкиллердин ўазыйпаларына хулиганлыққа жол қоймау, әменгерсиз балаларды қадағалап барыу сыяқлы ўазыйпалар да жүктелди. Олар өз аймағындағы пухаралар менен үзликсиз байланыста болып, жәмийетшиликте ҳуқықбузарлық хәм жынаятшылыққа қарсы жәбдиллестирди, яғный ҳуқықый тәрбияшы ўазыйпасын да атқарды.

Бурынғы СССРдың социаллық-экономикалық раўажланыўының жаңа жағдайлары ишки ислер уйымларының шөлкемлестириушилик курамын жетилестириу зәрүрлигин келтирип шығарды. Өзбекстанда мийнеткешлердин жәмийетлик тәртипти қорғауға қатнасыўының жаңа формасы- Бригадмиллер (БСМ) пайда болды. 1946-жылдың 4-апрелинде СССР Ишки ислер министрлиги «Бригадмиллерди дүзиу хәм олардың жумысы ҳаққында» инструкция ислеп шықты. Бул инструкция бойынша БСМге жәрдем беріуе тилек билдирген 18 жасқа шыққан пухаралар қабыл етилди. Милицияның жумысына көмек беріу ўақты олар ушын төрт сааттан артық болмады. Оларға бир үлгидеги ҳужжет хәм қолға тағатуғын «бригадмил» деген жазыўы бар шүбекер берилди. БСМ аймақлық ўәкиллерге, милиция бөлимлери бойынша нәўбетшилерге, балалар бөлимлериниң инспекторларына бекитилип, солардың басшылығында ҳәрекет етти. Көшелерде, парклерде хәм басқа да жәмийетлик орынларда тәртипти сақлау хәм жынаятшылық пенен гүрес алып барыу ушын постлық хәм патрульлик хызметлерди атқарды. Олар қараўсыз қалған балалар арасында тәрбиялық әхмийеттеги жумысларды да алып барды [6:32].

Турмыста халық хожалығы жумысларының өсиу нәтийжесинде транспорт санының артыуы байқалды. Бул жолдағы бахытсыз ҳәдийселердин алдын алыу, көше ҳәрекетин ретлестириу, транспорт гүзарларында қәуипсизликти қадағалау машқаласын пайда етти. Қарақалпақстан Ишки ислер министрлигиниң ГАИ бөлиминде «Жол ҳәрекетин қәуипсизлиги қәделерин үгит-нәсиятлау» бөлимшеси де дүзилди. Оның тийкарғы ўазыйпасы етип пухараларға, әсиресе, жас өспиримлерге жол ҳәрекетин қәуипсизлиги қағыйдаларын үгит-нәсият етиу деп белгиленди. Административлик жумысты, ҳәрекетти шөлкемлестириу хәм жол ҳәрекетин қағыйдаларын үгит-нәсият етиу ушын оператив ўәкил-инспектор лаўазымы енгизилди. Тирек пункти айдаўшылар хәм халық арасында тәрбиялық жумысларды алып барды. Жергиликли радиоситтириулер шөлкемлестирилди, листовкалар тарқатылды.

Демек, талқы ислеп өткенимиздей, ҚҚАССРда Екинши жер жүзлик урыстан соңғы жыллары (1946-1952жж) жас өспиримлер хуқықбузарлығының алдын алыў хэм оларды қайта тәрбиялаў ислеринде Қарақалпақстан ишки ислер уйымларының тутқан орны хэм хызмети үлкен болды. Олардың алып барған профилактикалық жумыслары нәтийжесинде қаншадан-қанша балалардың жынаят көшесине кирип кетиўиниң алды алынды, оларға азық-аўкат, баспана, ең баслысы - тәлим-тәрбия берилди.

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.Мирзиёев өз шығып сөйлеўинде «Хәзирги ўақытта, мәмлекетимиз халкының 32 пайызын, яғный 10 миллионын 30 жасқа шекемги болған жасларымыз курайды. Жасларымыздың хақылы рәўиште Уатанымыздың келешегі ушын жуўапкершиликти

мойнына алыўға қадир болған, бүгинги хэм ертеңги күнимиздиң шешиўши күшине айланып баратырғаны бәршемизге мақтаныш бағышлайды.

... Сол мақсетте Хүкиметтиң, тийисли ўәзирлик хэм органлар хэм де пүткил тәлим дизиминиң, хұрметли муғаллим хэм профессор-оқытыўшылардың ең әхмийетли ўазыйпасы – жас әўладқа пухта билим бериў, оларды физикалық хэм мәнәўий жетик инсанлар етип тәрбиялаўдан ибаратдур» [4:14] деген сөзлери жоқарыда келтирилген тарийх сабақларынан дурыс жуўмақ шығарып, келешекте өсип киятырған жас әўладты хәр қыйлы жат иллетлерден (жынаятшылық, диний экстремизм, наркомания хэм т.б.) қорғаў миннетин хәр биримиздиң мойнымызға жүклейди.

Әдебиятлар

1. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. –Тошкент: «Маънавият», 2008.
2. 2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини келгусида амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида» Ўзбекистон Республикаси Президентиниң Фармойиши. / «Марифат» газетаси, 2017 йил, 16 август, №65 (9026).
3. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиети ва халқ фаровонлигиниң гарови. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2017.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Тошкент: «Ўзбекистон», НМИУ, 2016.
5. ӨзССР ИИМниң архив: ф.339, оп.1, 37-38-б; Және сол архив: ф.1, оп. 4, д. 55, 172-б.
6. Таўмуратов Н. Қарақалпақстан милициясының тарийхынан. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1996.

РЕЗЮМЕ

Мақолада хуқықбузарликнинг олдини олишда Қонун устунлигиниң аҳамияти, Қонун устунлигини ўрнатишда ички ишлар органлариниң олиб боратқан ишлари, тутқан ўрни ва аҳамияти ўтқан асрнинг 40-50- йилларидаги Қарақалпақистон ички ишлар органлари фаолияти тажрибалари мисолида кенг талқин қилинди.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается вопросам приоритетности закона в предотвращении правонарушений. Рассматривается и анализируется работа органов внутренних дел на примере опыта отделов внутренних дел республики Каракалпакстан в 40-50-е годы прошлого века.

SUMMARY

The article deals with the study of the law priority in prophylaxy of law violation. There has been analyzed the work of the bodies of internal affairs on the example of the experience of departments of internal affairs of the republic of Karakalpakstan in the 40-50-s of the last century.

ГРАФИК МА'ЛУМОТЛАР БИЛАН ИШЛАШДА C++ ИМКОНИАТЛАРИДАН FOYDALANISH

M.Aminov– *fizika matematika fanlari nomzodi, docent*

N.O'razboyev , O.Qunnazarov - *magistrantlar*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: grafika, kartografiya, chizmachilik, modellashirish, multiplikatsiya, kutubxona, avtomatlashtirish, elektron nashr.

Ключевые слова: графика, картография, черчение, моделирование, мультипликация, библиотека, автоматизация, электронное издание.

Key words: graphics, cartography, drawing, modelling, animation, library, automatisatation, electron publication.

Hozirgi davrda matn ko'rinishidagi ma'lumotlar bilan birga grafik ma'lumotlar bilan ishlashga ham katta etibor berilmoqda. Bunda grafik ko'rinishdagi ma'lumotlar bilan ishlashga qulay imkoniyatlar beruvchi dasturlash tilini tanlab olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ana shunday dasturlash tillaridan bittasi C++ tilidir. Bu tilning grafik imkoniyatlari keng bo'lib, biz bu ishimizda grafik ma'lumotlar bilan ishlashda foydalaniladigan asosiy tushunchalar va dasturlar namunalarini keltiramiz.

Kompyuter grafikasini qo'llashning quyidaga soxalarini yiriklashtirilgan xolda ajratish mumkin:

Grafiklarni chizish — ya'ni matematik, fizik yoki iqtisodiy bog'liqliklarning ikki va uch o'lchamli grafiklarni ekranga yoki qattiq nusxasini chiqarish. Ularning barchasidan qarorlarni qabul qilish jarayonini soddalashtirish va murakkab xodisalarni tushinishni yaxlitlash maqsadida ko'rib chiqilayotgan ma'lumotlardagi mavjud tendensiyalar va tuzilmalarni ko'rgazmali taqdim etish uchun foydalaniladi.

Kartografiya mamlakatlar, viloyatlar, mintaqalar bilan bog'liq geografik, tabiiy yoki iqtisodiy xodisalar haqidagi aniq tasavvurni beradi.

Chizmachilik va konstruktorlik ishini avtomatlashtirish — bu mexanik elektr va elektron qurilmalarning tarkibiy qismlari va tizimlarini loyixalashtirish, aniq chizmalar, detallar, qismlar va

yig'malarni ishlab chiqarish, loyixalashtirilayotgan tarkibiy qismlar, tizimlarning modeli bilan ularning xususiyatlarini, masalan, mexanik, elektr yoki issiqlik xususiyatlarini tekshirish maqsadida interaktiv ishlash. Model modellashiruvchi dastur tomonidan o'zgartirilishi mumkin, u loyixalashtirish va tekshirishning quyidagi davrlarini o'tkazish uchun tizimning xulqi haqida axborot beradi.

Modellashirish va multiplikatsiya — bu, haqiqiy va modellashirilgan ob'ektlar (yadro reaksiyasi, suyuqliklar oqimi)ni vaqt bo'yicha xulqini video o'zgartishlar, interaktiv usulida multfilmlarni tayyorlash, o'yin dasturlari va boshqalarning samalarini ko'rsatish yo'li bilan namoyish qilishdir.

Jarayonlarni boshqarish — bu, interaktiv usulda real dunyo nuqtai nazarlari bilan ishlash hamda tizimning muhim nuqtalarida o'rnatilgan datchiklardan keluvchi miqdorlarni ko'rsatish bilan taqdim etish. Aviadispatcherlar, qo'shin birikmalarining qo'mondonlari, fazoviy apparatlarni o'chirishni boshqarish markazlarining tadqiqotchilari bunday tizimning iste'molchilari bo'ladi.

Kutubxona ishlarini avtomatlashtirish va elektron nashr — bu, axborotlarni shakllantirish va tarqatishdir. Bunday tizimlar yordamida ham an'anaviy xujjatlar (qattiq nusxalar)ni va elektron xujjatlarni hamda boshqa ikki o'lchamli axborotlarni tayyorlash mumkin.